

לימודי דעת – תוכנית לימוד השולחן ערוך

הלכות חושן משפט

סימן א – שיעור 02

מקורות השיעור:

תוס' סנהדרין ג ע"א
גמרא בבא קמא פד ע"ב
נתיבות המשפט, ביאורים, ס"ק א
רמב"ם, הלכות סנהדרין, ה, י
רא"ש, ב"ק, פרק החובל סימן ב

© רשות השימוש בשיעורים היא אישית בלבד לצורך לימודי הקורס ולחזרה ושינון
אין להשתמש בשיעור זה לשום מטרה אחרת ללא רשות מפורשת מהמו"ל
- לימודי דעת תכנית הסמיכה שע"י פרחי שושנים 03-6166340 -

נושא השיעור: אלו דברים דנים בזמן הזה

תוכן השיעור:

1. סעיפי השו"ע והרמ"א
2. נזקי אש ובור בזמן הזה
3. כלים המצויים בבית הדין
4. ביאור הדינים שדנים כיום
5. מי היו אותם הסמוכים שדנו בעבר (ומהי הסמיכה)
6. אלו חיובים יגבו כיום
7. חיובי ריפוי ושבת
8. דין בהמה שהזיקה
9. האם דנים כיום גנבות וגזלות
10. לסיכום

השיעור נכתב ע"י הדיין ר' יצחק צבי אושינסקי [מהדורה שניה]

סעיפי השו"ע והרמ"א

סימן א: מינוי השופטים בארץ ובחוצה לארץ ובו ו' סעיפים

- א. בזמן הזה, דנים הדיינים דיני הודאות והלוואות וכתובות אשה וירושות ומתנות ומזיק ממון חברו, שהם הדברים המצויים תמיד ויש בהם חסרון כ"ס, אבל דברים שאינם מצויים, אף על פי שיש בהם חסרון כ"ס, כגון בהמה שחבלה בחברתה, או דברים שאין בהם חסרון כ"ס אף על פי שהם מצויים, כגון תשלומי כפל, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים, כתוקע לחבירו (פי' שתוקע בקול באזנו ומבעיתו), ובסוטר את חברו (פי' מכה בידו על הלחי), וכן כל המשלם יותר ממה שהזיק, או שמשלם חצי נזק, אין דנין אותו אלא מומחים הסמוכים בארץ ישראל, חוץ מחצי נזק צרורות מפני שהוא ממון ואינו קנס.
- ב. אדם שחבל בחבירו, אין מגבים דיינים שאינם סמוכים בארץ ישראל, נזק, לער ופגם ונזקת וכופה, יא אצל שבת וריפוי מגבים. הגה: וי"א שאף ריפוי ושבת אין דנין (טור ז"ס ר"ע), יב ולא ראינו נהגין ללקח בזה, רק כופין החובל לפייס הנחבל ולקנסו כפי הנראה להם (ד"מ לדעת מהר"ם בפסקיו סימן ר"ח), וכמו שיתבאר בסמוך סעיף ה'.
- ג. בהמה שהזיקה את האדם, אין גובין נזקו דיינים שאינם סמוכין בא"י, מפני שהוא דבר שאינו מצוי. אבל אדם שהזיק בהמת חברו, משלם נזק שלם בכל מקום. וכן בהמה שהזיקה בשן ורגל, הואיל והיא מועדת (להזן) מתחלתה הרי זה דבר מצוי ומגבין אותו דיינים שאינם סמוכין בארץ ישראל, וכן מי שגנב או גזל, מגבין ממנו הקרן בלבד. הגה: ויש אומרים דוקא גזילות דשכיחי, כגון כפר בפקדון וכדומה, אבל גזילה ממש לא שכיחא, ואין דנין, אלא"כ הגזילה קיימת, מחייבין להחזירה (נימוקי יוסף פ"ק החובל).

ביאור הסעיפים

שיעור זה הינו המשך ישיר לשיעור הקודם, ובו נמשיך ונבאר את סעיף א' ובמקביל נמשיך לבאר את הסעיפים הבאים.

סעיף א'

ובכן, כפי שכבר הזכרנו בשיעור הקודם, כיום יש בסמכותם של בתי הדין לדון רק בענינים שיש בהם חסרון כ"ס, וכן שהם שכיחים.

השו"ע בסעיף זה מביא להלכה כמה דינים שדן עליהם הטור בריש סימן זה, ונחלק את פסק **השו"ע** לכמה חלקים, ונבאר כל חלק ע"פ מקורותיו בגמרא ובראשונים.

השו"ע מביא את הכלל שכבר נתבאר לעיל, ומוסיף עליו דוגמאות כדי לבארו.

השו"ע פותח דווקא בדוגמאות, וכתב שבזמן הזה דנים הדיינים דיני הודאות והלוואות וכתובות אשה וירושות ומתנות (כמובא בתוס' סנהדרין ג ע"א, שכתובה, ירושה והלוואה דינם כמתנה) ומזיק ממון חבירו, ומיד מציין את הכלל המנחה, משום שהם הדברים המצויים תמיד ויש בהם חסרון כיס.

אבל דברים שאינם מצויים, אף על פי שיש בהם חסרון כיס, כגון בהמה שחבלה בחברתה (כמובא בגמרא בבבא קמא פד ע"ב), או דברים שאין בהם חסרון כיס אף על פי שהם מצויים, כגון תשלומי כפל, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים (כמובא בבבא קמא כז ע"ב), כתוקע לחבירו (דהיינו שתוקע בקול באזנו ומבעיתו, ע"פ פירוש הרשב"א המובא בפרישה, ודינו הוא שמשלם לו סלע), וכסוטר את חבירו (דהיינו מכה בידו על הלחי), וכן כל המשלם יותר ממה שהזיק (כגון כפל, תשלומי ארבעה וחמישה, חומש וכו', כמובא בסמ"ע ס"ק ז), או שמשלם חצי נזק, אין דנין אותו אלא מומחים הסמוכים בארץ ישראל.

ומסיים **השו"ע** ומביא יוצא דופן לקנס שמשלמים גם כיום: "חוץ מחצי נזק צרורות, מפני שהוא ממון ואינו קנס". מקורו של דין זה הוא בגמרא ב"ק טו ע"ב, שם מובא שחצי נזק של צרורות (מה שהבהמה מתיזה למרחוק דרך הליכתה, וזהו נזק שמתחיל כאן ופוגע במקום אחר) הוא נחשב כממון (ולא כקנס), וממילא פשוט שדנים אותו אפי' כיום שאין דיינים סמוכים (שהרי רק קנסות לא דנים כיום, אך נזקי ממון כן דנים).

נזקי אש ובור בזמן הזה

הש"ך (ס"ק ב) מביא בשם **המהרש"ל** שגם נזקי אש ובור לא דנים בזמן הזה.

ואולם, **הפתחי תשובה** ס"ק א מביא בשם כמה אחרונים שנזקי אש ובור כן דנים בזמן הזה. עיקר ראייתם היא ממה שכתב **השו"ע** דיני אש ובור בסוף חו"מ ולא ציין שאינם נהוגים בזמן הזה, ובכלל המחבר אינו נוהג לפסוק בשו"ע דינים שאינם נהוגים בזמן הזה.

כלים המצויים בבית הדין

הסמ"ע בס"ק א מביא בקצרה את המובא בטור אודות חוסר הסמיכה בזמן הזה, ואת זאת שכיום בתי הדין דנים מכח שליחותם של הראשונים (דהיינו הסמוכים שהיו בדורות הראשונים). לאחר מכן מביא את דברי **רב האי**, שב"ד צריך שיהיה להם מזומן במושב בית הדין מקל לרדות בו ורצועה להלקות בו (את החייבים מלקות) ושופר לנדות בו. ומקשה **הסמ"ע** שם על השו"ע, מדוע הוא לא הזכיר דין זה?

הפתחי תשובה (ס"ק א) מוסיף בשם אחרונים שב"ד שרוצים שיהיה להם במושב בית הדין את הכלים הללו, רשאים לנהוג כן, וזה לא מחזי כיוהרא (אינו נראה כגאוה).

יש לציין שכיום אין מצויים כלים אלו בבתי הדין, שהרי כיום לא נוהגים להלקות ולנדות.

ביאור הדינים שדנים כיום

ויש לבאר, מדוע דינים שיש בהם חיסרון כס והם שכיחים כן דנים אותם בזמן הזה?

הסמ"ע (ס"ק ג) מבאר זאת, כדי שלא תינעל דלת בפני לוויין (שהרי אם לא ידונו כיום הלוואות וכד', הציבור לא יעסו עסקים ולא ילוו לאחרים, וממילא מי שזקוק להלוואה לא יוכל לקבלה), וכן כדי לנעול דלת בפני עושי עוולה (שלא יקרה מצב שאדם יקח הלוואה ולא ישיב אותה כי יידע שלא דנים כיום דינים אלו). הלכך אמרו חכמים שאנו עושים כיום את שליחותם של הראשונים הסמוכים בדינים אלו.

אלו עוד דינים דנים בזמן הזה (בנוסף לדינים שכיחים שיש בהם חיסרון כס)?

הסמ"ע שם מוסיף עוד כלל נוסף לדינים שאנו דנים כיום, והוא נקרא בלשונו "ענינים גדולים", דהיינו ישנם כמה דברים חשובים שלמרות שאינם עולים עם הכלל הקודם, בכל זאת ידונו אותם כיום מפני חשיבותם הגדולה.

ומהם אותם "ענינים גדולים" שגם בהם ניתן לדון גם כיום? ובכן, **הסמ"ע** שם מבאר שכוונתו לקבלת גרים בזמן הזה, שהרי ניתן לגייר גרים גם כיום, למרות שאין זה שכיח (וגם אין בזה חיסרון כס), וכן מה שמאלצים לתת גיטין גם כיום – גט בכפיה כמבואר בגמ' גיטין פ"ח ע"ב שהיו כופין על הגט בבבל שאין שם סמוכים - (שגם הם ללא חיסרון כס).

עיקרון זה המובא בסמ"ע משפיע גם על נידון נוסף. **בנתיבות המשפט** (ביאורים, ס"ק א) דן בשאלה האם דין זה שאנו "עבדינן שליחותייהו" (שב"ד כיום דן בשליחות הדיינים הסמוכים שהיו אז) הוא דין דרבנן או שהוא דין מהתורה. אחת מראיותיו שם היא מכך שגם גיורים נעשים כיום וכן מאלצים כיום לתת גיטין (כמובא בסמ"ע ס"ק ג), משמע א"כ שדין זה הוא מהתורה (שהרי דינים אלו הם מהתורה, כמו שמוכיח שם). ואולם, בהמשך דבריו מביא את שיטת הרמב"ן והרשב"א הסוברים שדינים אלו הם רק מדרבנן (ועיין שם בדבריו כיצד הם יתייחסו לראיות הנ"ל, הם סוברים שגרות זה באמת מדרבנן ולגבי גיטין יש סמכות לחכמים מדין אפקיענהו לקידושין).

הודאות והלואות

הבאנו לעיל דברי הטור, שתובע אותו בעדים שהודה לפניהם או הלוה בפניהם. הסמ"ע סק"ב מוסיף שגם את תובע הלואה שלא היתה בעדים והשני כופר בכל ג"כ דנים. אמנם בקצות החושן סק"א אומר שמה שכתב הסמ"ע הוא מיותר שהרי בכופר הכל יש שבועת היסת ואם אינו רוצה לישבע מנדין אותו ולא יורדים לנכסיו, וכבר כתב בשו"ע בסעיף ה' שאפילו בדברים שאין דנים

כיום בכל זאת עושים נדוי כדי שישלם, א"כ ודאי ינדו בכופר הכל ולא רוצה לישבע, א"כ דין זה כבר מופיע בשו"ע. נתיבות המשפט (ביאורים סק"א) חולק על דברי הקצות החושן ואומר שלא דומה הנדוי שבסעיף ה' לנדון הסמ"ע, שם הנדוי הוא כדי לפייס את המפסיד עד שהשני ישלם לו הואיל ואנו יודעים שבודאי חייב לו, אבל כאן אם לא היה הסמ"ע מחדש שדנים דין כופר בכל, לא היינו מחייבים נדוי שהרי איננו יודעים האם באמת חייב, ומה שמנדים בכופר הכל הוא כדי להעמיד הדין שישבע או ישלם במקום שהב"ד כבר דן ונראה לו שחייב לשלם. ולכן חידש הסמ"ע שגם דין כופר בכל דנים בזמן הזה.

מי היו אותם הסמוכים שדנו בעבר (ומהי הסמיכה)

הסמ"ע והש"ך דנים בשאלת הסמוכים שהיו דנים בעבר.

הסמ"ע ס"ק ט מביא את דברי הרמב"ם (הלכות סנהדרין, תחילת פרק ד) אודות הסמיכה, וזה החל ממשה שסמך את יהושע אחריו, שנאמר "ויסמוך ידיו עליו ויצוהו" וכן עשה לזקנים ועל ידי כך שרתה השכינה עליהם.

עוד מבאר הסמ"ע שם שהסמיכה לדורות הבאים לא היתה ע"י סמיכת היד, אלא שקראו לו "רבי" וכן היו אומרים לו: "הרי אתה סמוך ויש לך רשות לדון אפי' דיני קנסות".

כל הנסמכים היו צריכים להיות סמוכים איש מפי איש (נסמך מפי אחד שכבר סמוך), עד משה ויהושע.

דרך נוספת לסמיכה מובאת שם בסמ"ע שם, בהתאסף כל חכמי ארץ ישראל יחדיו (כמו שסמכו את הבית יוסף).

הש"ך בס"ק ד ציין לדברי הריב"ש שכתב שם (סימן רעא) את ענין הסמיכה שנוהגים האשכנזים. ומוסיף שם שאין הסמיכה הזו מועילה בזמן הזה לענין דיני קנסות, רק לענין חליצה וגיטין.

אלו חיובים יגבו כיום

סעיף ב'

מקורה של הלכה זו הובא כבר לעיל, ושם נתבאר שאין גובים כיום חבלות של אדם בחברו, וכן אין דנים דיינים שאינם סמוכים נזק, צער, פגם (אונס או פיתוי אינם שכיחים, כמובא בסמ"ע ס"ק י), בושת וכופר (עניני קנסות שאינם שכיחים או שאין בהם חיסרון כ"ס).

חיובי ריפוי ושבת

ואולם, יש לברר, האם בית דין כיום ידונו חיובי ריפוי (רפואת הניזק) ושבת (מה שנפסד הניזק בכך שיושב בבית ואינו מסוגל לעבוד)?

הטור בסימן זה מביא מחלוקת בשאלה זו:

א. שיטת הרמב"ם (הלכות סנהדרין, ה, י) היא שגם כיום דנים ריפוי ושבתי (וחייב המזיק בתשלומים אלו), וכן היא גם שיטת הגאונים והוסיפו שמעשים בכל יום שגובים ריפוי ושבתי בבבל. סברתם היא שיש בחיובים אלו משום חיסרון כיס (שהרי הניזק יוצא נפסד כספית מהם, ע"פ הב"י שם). ואע"פ שגם בנזק יש חסרון כיס, כבר אמר רבא (ב"ק פ"ד ע"א) כל הנישום כעבד אין גובין אותו בבבל, ונשום כעבד זה רק הנזק וזה דין מיוחד שאע"פ שיש חסרון כיס אין נדון בבבל.

ב. ואולם, שיטת הרא"ש (ב"ק פרק החובל סימן ב) היא שגם דברים אלו אין דנים כיום, ואין מחייבים את המזיק בהם (ועי' בב"י סברתו, שלמרות שיש בזה חיסרון כיס, הוא סובר שכל מה ששייך לנזקי אדם באדם, לא דנים כיום. ועי' ב"י שם). הב"י הוסיף שכך היא גם שיטת הר"ף (ב"ק ל ע"ב).

הב"י הוסיף פה שיש לנקוט להלכה כשיטת הרמב"ם בזה ולא כרא"ש וכר"ף, ולמרות שהכלל הנקוט בפסק השו"ע (והבית יוסף) שההלכה היא כתרי עמודי הוראה, ואם הרמב"ם חולק על הר"ף והרא"ש, הלכה כמותם, שהרי הם שניים מול שיטת הרמב"ם, בכל זאת פסק פה הב"י כרמב"ם משום שהוא ביאר את שיטתו מדוע ידונו בזה גם כיום וכן הוסיף שכך נהגו הגאונים, ולעומתו הר"ף והרא"ש לא אמרו במפורש שלא דנים שבת ורפוי אלא פסקו סתם שלא דנים נזקי אדם באדם וניתן לומר שכוונתם רק על דין הנזק.

השו"ע בסעיף זה פתח בכך שאין דנים כיום דיני אדם שחבל בחבירו, נזק, צער ופגם ובושת וכופר. ביחס למחלוקת הנ"ל פסק השו"ע כרמב"ם, ששבת וריפוי דנים גם כיום.

שו"ע ורמ"א

ואולם, הרמ"א פה חלק עליו ופסק כרא"ש וטור, שאף ריפוי ושבתי אין דנים כיום.

ומוסיף הרמ"א את מה שהביא בדרכי משה בשם המהרא"י: "ולא ראיתי נוהגין לדקדק בזה" (דהיינו שאין גובים זאת כיום), רק כופים את החובל לפייס את הנחבל ויקנסו אותו כפי הנראה לבית הדין (וכן יחייבו אותו לרפאותו ויכללו זאת בדמי הקנס ולא שישומו ממש את הרפוי, ע"פ המובא בסמ"ע ס"ק יב).

הסמ"ע ס"ק יא מבאר את שיטת הרמב"ם הסובר שגובים גם כיום שבת וריפוי, אף על גב שישנה חבלה, כגון קטיעת ידו, שאינה שכיחה, ומדוע גובים אותה כיום? מבאר שם הסמ"ע שכיון ששבת וריפוי שייכים בשאר חבלות, שהן שכיחות, אין לחלק בין חבלה לחבלה.

דין בהמה שהזיקה

סעיף ג'

מקורה של הלכה זו הוא בגמרא בב"ק פד ע"ב, והובאו הדברים כבר לעיל, שבהמה שהזיקה אדם, הרי זה דבר שאינו מצוי, ולא יגבו אותו כיום. אבל אדם שהזיק שור, וכן שור שהזיק שור הרי זה מצוי, ודנים זאת אף כיום

השו"ע בסעיף זה פסק את הגמרא הנ"ל, שבהמה שהזיקה אדם, אין גובין נזקו דיינים שאינן סמוכין בארץ ישראל, מפני שהוא דבר שאינו מצוי. אבל אדם שהזיק בהמת חברו, משלם נזק שלם בכל מקום. וכן בהמה שהזיקה בשן ורגל, הואיל והיא מועדת להם מתחילתה, הרי זה דבר מצוי, ודנים אותו אף דיינים שאינם סמוכים בארץ ישראל.

הסמ"ע שם ס"ק יג מבאר את הטעם המובא בגמרא לכך שבהמה שהזיקה את האדם לא דנים כיום, מדוע אין זה מצוי, משום שאדם יש לו מזל (שלא תפגע בו הבהמה), וביאר זאת רש"י שם משום שאדם יש לו שכל, והוא יודע להיזהר.

האם דנים כיום גניבות וגזלות

הטור בסימן זה כתב שגם גזלות דנים כיום. דין זה מקורו בדברי **הרא"ש** (סנהדרין, פרק א סימן א) וגם **התוס'** (ב"ק בתחילת פרק החובל, ד"ה א"נ) כתבו שם: "מעשים בכל יום שאנו דנים דיני גזלות". זאת משום שאלו דברים שכיחים ויש בהם חיסרון כפי הנגזל.

השו"ע פסק כראשונים הנ"ל שמי שגנב או גזל, מגבין ממנו הקרן בלבד (דהיינו לא מה שהוא יותר מהקרן. ועי' ש"ך ס"ק ח המביא מחלוקת האם יגבו כיום גם שבח, דהיינו מה שהשתבח החפץ הנגזל לפני יאוש הבעלים, או לא).

ואולם, **הרמ"א** חילק בין סוגי גזלות, ופסק את שיטת הנימוקי יוסף במסכת בבא קמא שם, שדוקא גזילות שכיחות, כגון כפר בפקדון וכדומה, אזי דנים אותם גם כיום, אבל גזילה ממש (כגון שבא וחסף מחברו) לא שכיחה, ואין דנים אותה כיום, אלא אם הגזילה קיימת, ואז מחייבים אותו להחזירה.

הש"ך (ס"ק ט) דן בדברי **השו"ע**, איזה גזלות יגבו כיום.

שיטת **התוס'** הנ"ל היא שכל גזלות דנים כיום, חוץ מגזלות שנעשו ע"י חבלות שזה לא שכיח. **הסמ"ע** (ס"ק יד) הבין שזו היא גם שיטת השו"ע. ואולם, **הש"ך** שם מקשה על כך, שהרי השו"ע כתב בסתם שדנים כיום כל גזלות? ומסיק הש"ך ששיטת המחבר אינה כתוס', אלא **כרמב"ם** (הלכות סנהדרין, פרק ה), הסובר שכל דיני גזלות דנים כיום, מכל סוג, ומה שאומרת הגמ' בגיטין פ"ח ע"ב שלא דנים בגזילות מפני שאינן שכיחות, הכוונה לקנס שצריך לגבות כתוצאה מהגזילות כפל וד' וה'. ומוכיח בהמשך דבריו שיעוד ראשונים סברו כן.

שאלות חזרה

1. באלו דברים יש סמכות לבית הדין לדון?

יש בסמכותם של בתי הדין לדון רק בענינים שיש בהם חיסרון כס, וכן שהם שכיחים.

2. האם דנים כיום דיני הלוואות או כתובת אשה?

בזמן הזה דנים הדיינים דיני הודאות והלוואות וכתובות אשה וירושות ומתנות וכן מזיק ממון חבירו.

3. האם דנים כיום דיני כפל או קנסות?

בהמה שחבלה בחברתה, תשלומי כפל, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים, אין דנין אותו אלא מומחים הסמוכים בארץ ישראל.

4. האם דנים כיום דיני נזק של צרורות, ומדוע?

חצי נזק צרורות גובים ע"פ ב"ד גם כיום, מפני שהוא ממון ואינו קנס.

5. האם דנים כיום נזקי אש ובור?

חלוקים האחרונים האם נזקי אש ובור דנים בזמן הזה.

6. אילו כלים צריכים שיהיו במקום בית הדין?

"א שב"ד צריך שיהיה להם מזומן במושב בית הדין מקל לרדות בו ורצועה להלקות בו ושופר לנדות בו.

7. ב"ד שרוצים להחזיק כלים אלו ברשותם, האם זה מחזי כיוהרא?

ב"ד שרוצים שיהיה להם במושב בית הדין את הכלים הללו, רשאים לנהוג כן, וזה לא מחזי כיוהרא.

8. האם גם כיום מחזיקים כלים אלו בבית הדין?

כיום אין מצויים כלים אלו בבתי הדין.

9. באלו עוד נושאים עוסקים כיום בתי הדין?

גם בענינים גדולים עוסקים בתי הדין בזמן הזה, כגון גיור וכפיית גט.

10. כיצד היתה הסמיכה מתבצעת בעבר?

בעבר היו הסמוכים נסמכים איש מפי איש או שהיו נסמכים במעמד כל חכמי ישראל.

11. האם כיום דנים דיני ריפוי ושבתי?

חלוקים הראשונים האם כיום דנים ריפוי ושבתי.

12. כיצד הכריע בזה הרמ"א למעשה?

למעשה פסק הרמ"א שלא נהגו לדון אותם אך רק כופים את החובל לפייס את הנחבל ויקנסו אותו כפי הנראה לבית הדין.

13. בהמה שהזיקה אדם, האם ידונו זאת כיום?

בהמה שהזיקה אדם, לא יגבו אותו כיום.

14. אדם שהזיק שור, האם ידונו זאת כיום?

אדם שהזיק שור, וכן שור שהזיק שור, דנים זאת אף כיום.

15. גנב או גזל, האם יגבו ממנו את הקרן?

השו"ע פסק כראשונים, שמי שגנב או גזל, מגבין ממנו הקרן.

16. אלו גזלות דנים כיום?

הרמ"א פסק שרק גזלות שכיחות דנים כיום, כגון כופר בפקדון.

